

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

АБОРИГЕНИ – корінні жителі певної території, що проживають на ній з давніх-давен, тобто від початку її існування.

АВТОНОМІЯ ЕТНІЧНА (від грецьк. autos - сам, nomos - закон) - національне (етнічне) самоврядування, яке є однією з форм гарантованого міжнародним правом самовизначення народів. Виникнення інституту автономії етнічної було значним кроком на шляху демократичного вирішення етнонаціональних проблем в поліетнічних суспільствах, збереження чи зміцнення в них етнополітичної стабільності, зокрема, запобігання конфліктів на етнічному ґрунті та сепаратизму.

Відомо кілька форм автономії етнічної: національно-територіальна, національно-культурна, національно-персональна. *Національно-територіальна автономія* надається, як правило, етнічним групам, які компактно проживають в межах держави, відрізняються від основної маси населення мовою, культурою, релігією тощо, а також вважаються “корінними етносами” на даній території (в більшості випадків останнє фіксується в назві даної території чи землі). Ця форма автономії передбачає широке внутрішнє самоврядування етнополітичного чи етнотериторіального утворення в рамках єдиної держави, в тому числі з деяких питань законодавства.

Залежно від того чи іншого розподілу повноважень між місцевою і центральною владою автономії етнічної цього типу можуть мати різний обсяг політичної самостійності. Ряд варіантів національно-територіальної автономії за своїм статусом близькі до адміністративної автономії, хоча остання не передбачає безпосереднього зв'язку з етнічними чинниками.

Національно-культурна автономія надається здебільшого національним меншинам держави і має екстериторіальний характер. Вона полягає в законодавчо оформленому праві етнічних груп на збереження і розвиток своєї культурної, мовної, релігійної самобутності, на утворення своїх громадських об'єднань, на користування й навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови, на розвиток національних культурних традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

Особливим видом автономії етнічної є *національно-персональна автономія* - право етнічних меншин на самостійне влаштування свого національного життя. Була встановлена в УНР Законом про національно-персональну автономію, ухваленим Центральною Радою 9 січня 1918 р. Згідно з законом громадяни, належні до певної меншини, могли утворити Національний Союз, якому надавалися права законодавства й врядування в межах компетенції, встановлюваної Установчими Зборами даної національної меншини - вищим представницьким органом Національного Союзу. Влада останнього поширювалася на всіх його членів, незалежно від місця їхнього проживання в межах держави. Вищим виконавчим органом Національного Союзу була Національна Рада, що обиралася Національними Зборами.

Різні види автономії етнічної є дієвою формою забезпечення прав корінних народів і національних меншин, надійним механізмом стабілізації, нормалізації та гармонізації міжнаціональних відносин у сучасних поліетнічних суспільствах.

АВТОХТОНИ – первісне населення тієї чи іншої землі.

АДАПТАЦІЯ ЕТНІЧНА — пристосування людини або групи людей до нового етнічного середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії.

АНТИСЕМІТИЗМ — одна з форм національної та релігійної нетерпимості, що знаходить прояв у ворожому ставленні до євреїв, а також система поглядів, що його

обґрунтовує. Появі антисемітизму сприяло дисперсне розселення єврейської етнічної меншини серед народів, культура, мова, звичаї, життєвий побут, релігія яких значно відрізнялися від єврейської. Переслідування євреїв розпочинаються ще у перші століття діаспори (Олександрія, Антіохія у I ст. н.е.). Посилення антисемітизму у Західній Європі відмічається в XI - XII ст. у період хрестових походів і особливо у XII - XIV ст. У цей час за участі католицької церкви проводиться політика сегрегації євреїв (заборона шлюбів із християнами, їх поселення в окремих міських кварталах - гетто, введення 1215 р. IV Латеранським собором особливого знаку на одязі євреїв), закріплення юридичного нерівноправ'я з християнським населенням, повне або часткове вигнання євреїв із ряду західноєвропейських країн (з Англії 1290 р., Франції 1394 р., Іспанії 1492 р.).

У стародавні часи і за середньовіччя антисемітизм мав передусім релігійний характер і нав'язувався церковними колами. Однак клерикальний антисемітизм мав значні прояви і в нові часи, особливо у Російській імперії. У 1946 р. Всесвітня Рада Церков засудила антисемітизм, а 1965 р. Другий Ватиканський Собор зняв звинувачення з євреїв у вбивстві Ісуса Христа.

У сучасному суспільстві можна виділити такі форми антисемітизму: державний, політичний та побутовий. *Державний* здійснюється та ідеологічно забезпечується державою і є складовою частиною державної політики. Ця форма антисемітизму була притаманною внутрішній політиці Російської імперії (установлення "межі осілості" для євреїв, заборона купівлі землі й заняття землеробством, перебування на державній службі, встановлення норм прийому євреїв до середніх та вищих учбових закладів). Найогидніших форм державний антисемітизм набрав у фашистській Німеччині у 1933-1945 рр., що проводила політику геноциду євреїв. У Радянському Союзі державний антисемітизм існував під виглядом "боротьби із сіонізмом".

Політичний антисемітизм полягає у пропаганді та використанні антисемітських ідей радикальними політичними партіями та громадськими об'єднаннями. Тут можна виділити антисемітизм праворадикального (розглядає євреїв як підбурювачів та основних учасників революційних рухів) та ліворадикального (ототожнює євреїв із представниками паразитичних, експлуататорських класів) напрямів.

Побутовий антисемітизм, що ґрунтується на ксенофобії, національних та релігійних пересторогах щодо євреїв, соціальному невдоволенні, набуває поширення за цілеспрямованою його пропаганди державою та політичними об'єднаннями.

Посилення антисемітизму спостерігається, як правило, у період соціальних та економічних криз, суспільної нестабільності.

АРЕАЛ ЕТНІЧНИЙ — територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу. Прикладами етнічних ареалів в Україні є болгарський етнічний ареал у Болградському районі Одеської області, грецький етнічний ареал у Приазов'ї, угорський етнічний ареал у Закарпатті тощо. Як правило, у межах етнічного ареалу найбільш ефективно зберігаються традиції, звичаї, елементи культури та побуту етнічних спільнот. У 1920 - 1930-і рр. етнічні ареали були основою утворення національних районів німців, болгар, євреїв, поляків тощо. Останніх 1931 р. нараховувалося 25, а національних сільрад — 811. Тепер етнічні ареали відіграють важливу роль у структуруванні етнічних меншин України.

АСИМІЛЯЦІЯ ЕТНІЧНА — розчинення самостійного етносу або його частини в середовищі іншого, як правило, більш великого етносу. При цьому етнос, що

асимілюється, втрачає свою мову, традиційну культуру, етнічну самосвідомість, переймаючи етнокультурні компоненти іншого етносу.

БІЖЕНЕЦЬ — особа, яка внаслідок особливого перебігу подій або через цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, етнічного походження, релігійного вірування, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичної орієнтації знаходиться за межами країни своєї громадянської приналежності й не може скористуватися захистом цієї країни або не бажає цього робити внаслідок таких побоювань; або, не маючи певного громадянства й знаходячись поза межами країни свого попереднього постійного мешкання, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

У міжнародному праві статус біженців, їх права регулюються низкою міжнародних угод. Наприклад, “Конвенція про статус біженців” 1951 р. Для захисту та розв’язання проблем біженців створено посаду Верховного комісара ООН у справах біженців.

В українській історії проблема біженців поставала декілька разів. Уперше масова поява біженців була пов’язана з політичними подіями XVIII ст. Найбільша кількість біженців спостерігається у XX ст., коли близько 200 тис. вихідців з України, які опинилися у Європі внаслідок подій Другої світової війни, із різних причин відмовились від повернення до СРСР і з часом розселилися по світу. Сьогодні на території України перебуває певна кількість біженців з країн колишнього Радянського Союзу, Африки, Азії.

ВІДНОСИНИ МІЖЕТНІЧНІ — відносини між етносуб’єктами — народами, етнічними групами, особами як індивідуальними етносуб’єктами, а також всередині даного етносу, що відображають конкретно-історичні умови життя даного етносу, його етнічний статус, норми, традиції, пріоритети та цінності, що історично склалися. Такі відносини мають характер співробітництва або конфлікту. На це впливають не тільки загальносоціальні умови, але й конкретна соціальна ситуація, що визначає положення етносуб’єкта та його соціальні орієнтири. Відносини етнічні — важлива характеристика способу життя етносуб’єкта. Вони, з одного боку, зазнають впливу, а з другого — самі впливають на всі структурні елементи способу життя етносуб’єкта. Найбільш радикально відносини етнічні змінюються в процесі докорінних соціально-економічних перетворень у суспільстві та змін у соціальному статусі етносуб’єкта. Зміст цих перетворень визначається спрямованістю та мірою тих перетворень, що відбуваються у суспільстві.

ВІДРОДЖЕННЯ ЕТНІЧНЕ — процес, пов’язаний з активізацією зацікавленості широких мас того чи іншого народу у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, із підвищеним прагненням до відтворення у різних формах (через етнічні організації, культурно-мистецьку діяльність, сім’ю, наукові та просвітительські товариства) своєї самобутності, завдяки якій той чи інший народ, та чи інша людська спільнота вирізняється у поліетнічному середовищі. Ознаками етнічного відродження є утвердження позицій мови у лінгвістичній ситуації поліетнічної держави, звільнення від впливів іноетнічних елементів культури, що неприродним шляхом нав’язувалися певній етнічній спільноті (наприклад, “русифікація” в Україні), поживлення діяльності організацій, утворених вихідцями з однієї країни, зокрема церкви, інтенсифікація зв’язків між різними частинами етносу, що внаслідок певних обставин опинилися у різних країнах. Процес етнічного відродження у кінцевому результаті має завершуватися завоюванням гідного (незанедбаного) становища того чи іншого етносу або ж його частини у поліетнічному, етнополітичному організмі (державі) й вдоволенням потреб, пов’язаних з етнічним походженням особи.

ДЕЕТНІЗАЦІЯ — в своїй основі штучно-насильницький процес поступового і планомірного позбавлення певного етносу його найважливіших рис. Деетнізація (дещо пом'якшений варіант етнотциду) здійснюється переважно через ряд заборон (у прямій чи прихованій формі), а також шляхом створення всіляких перепон вживанню етнічної мови, функціонуванню етнічних шкіл, здійсненню видавничої діяльності та роботі засобів масової інформації, розвитку літератури, мистецтва та етнічної культури взагалі. Деетнізація може відбуватися й у такий спосіб як репресії щодо найбільш активної частки етносу (перш за все - його інтелігенції) та масові депортації. Однією з форм деетнізації є штучно-прискорена асиміляція етнотдисперсних груп.

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — процес насильницького позбавлення певного народу власної державності зі всіма наслідками, а саме: втрата, насамперед, політичної та економічної незалежності (державних кордонів, митниць, власної грошової одиниці, війська, органів безпеки, можливості здійснювати самоврядування та ін.), втрата значною мірою й духовно-культурного суверенітету (можливостей проведення самостійної освітньої політики, розвитку власних наук, літератури, мистецтва тощо). Денаціоналізація може стати можливою як результат або як вимушене приєднання (з'єднання) одного державного народу до іншого (наприклад, Україна - до Росії у XVII ст.), або завоювання одного державного народу іншим (іншими) (розподіл Польщі наприкінці XVIII ст. між Прусією, Австро-Угорщиною та Росією). За денаціоналізацією може бути (але не обов'язково) деетнізація і навіть етнотцид. Що ж безпосередньо до історії людства кінця XX ст., то для неї більш властивими є якраз протилежні процеси - національне народження та відродження народів.

ДЕПОРТАЦІЯ — вигнання, вислання. У правовій сфері — особливий вид заслання. У широкому розумінні депортацією називають примусове виселення з місця постійного проживання особи, яка визнана соціально небезпечною. Депортація може застосовуватися як до окремих осіб, так і до представників певної соціальної групи.

Вперше депортацію було застосовано у XVIII ст. у Франції по відношенню до політично неблагонадійних осіб. В СРСР депортація була наслідком політичних рішень. В 1940-х рр., на підставі сфальсифікованих звинувачень, з місць свого історичного або постійного мешкання були переселені етнічні німці, турки-месхетинці, народи Чечні, Інгушетії тощо. На території сучасної України найбільш масовою депортаційною акцією було переселення у травні 1944 р. близько 200 тис. кримських татар у Середню Азію.

ДЕПОРТОВАНІ НАРОДИ – народи, до яких застосовувалось масове виселення з місць постійного проживання за національною ознакою.

ДЕРЖАВНА МОВА – мова, що обслуговує суспільство в офіційному спілкуванні і виступає одним з символів державного і національно-культурного суверенітету. В Україні статус державної мови має українська мова, яка є рідною для більшості населення республіки. Цей статус закріплено у “Законі про мови в УРСР”, прийнятому Верховною Радою 28 жовтня 1989 р. Державність української мови передбачала її використання у сфері науки, інформатики, культури, вона ставала мовою офіційних засобів масової інформації, оголошень і повідомлень, маркування товарів та назв.

Відповідно до змісту Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 р., наша держава є національною за своїм походженням, оскільки її утворення відбувалось на основі здійснення усім українським народом права на самовизначення. Національний характер держави зумовлюється певною мірою й етнотнаціональним складом нашого суспільства. Це знаходить своє відображення в Основному Законі, в якому визначається і закріплюється державна мова, якою є українська мова (ст.10).

ЕМІГРАЦІЯ — поняття, що вживається як для визначення процесу виїзду громадян із своєї країни в інші країни на постійне або довготривале проживання, так і для визначення статусу сукупності вихідців з однієї країни, які проживають в іншій країні, в межах часу, потрібного для їх правової і соціальної адаптації в нових умовах.

Право залишати свою країну і повертатися до неї зафіксоване у Загальній декларації прав людини (1948 р.) і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), що містить і ряд обмежень, що зумовлені охороною “державної безпеки, громадського порядку, здоров’я чи моральності населення”. У колишньому Радянському Союзі існувала низка процедур, що ускладнювали право на виїзд і довільно тлумачили обмежувальні положення пакту. Нині діючі в Україні нормативно-правові акти приведені у відповідність з міжнародними нормами.

ЕТНІКОС — давньогрецький прикметник від слова “етнос” - народ. Застосовується тоді, коли йдеться про вузьке розуміння останнього, тобто для означення сукупності осіб однієї етнічної належності незалежно від їхнього територіального розміщення (на відміну від широкого значення термінів “етнос” та “етносоціальний організм”). Етнікос є особливою історичною спільністю людей, яка виникла і розвивається природно-історичним шляхом, незалежно від волі людей, які її складають. Люди, які належать до одного етнікосу, мають спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень - етнічну свідомість, зафіксовану в самоназві (етнонімі). Необхідною умовою для виникнення етнікосу є проживання людей на одній території та єдність їхнього економічного життя. Однак для подальшого існування етнікосу вони не обов’язкові. Так, українці є громадянами багатьох держав. Але оскільки вони зберігають тією чи іншою мірою такі спільні етнічні ознаки як мова, культура, характер (етнічна психологія), усвідомлення єдності походження, то належать до українського етнікосу. Частина етнікосу, що проживають відокремлено від основного його масиву, можуть знаходитися в компактному та дисперсному стані. Перші з них прийнято іменувати етноареальними, другі - етнодисперсними групами. В українській мові терміну етнікосу певною мірою відповідає термін “етнос”, коли воно розуміється як сукупність осіб однієї етнічної належності незалежно від території проживання. Однак як більшість слів живої мови, воно багатозначне і застосовується переважно для позначення етнічних спільностей лише нового і новітнього часу. На відміну від цього термін етнікос не обмежений в стадіальному плані і характеризує людей однієї етнічної належності протягом їхнього етногенетичного розвитку. В об’єктивній реальності етнікоси не існують поза соціальними організаціями - самостійними одиницями суспільного розвитку. У просторовому плані етнікоси можуть збігатися з територіально-політичними спільностями (державами), стаючи частками таких соціально-економічних цілісностей як нації. “Своя” держава забезпечує, як правило, сприятливіші, порівняно з бездержавним існуванням, умови для відтворення етнокультурних та етноментальних структур етнікосу, утворюючи з них такі окремі етносоціальні організми, як нації або етнічні групи. В останніх роль соціального організму відіграють сім’я й община (первинна територіальна спільність). Тому ці групи, як і територіально відособлені від основного масиву частини етнікосу, можна розглядати як етносоціальні.

ЕТНІЧНА МЕНШИНА - це спільнота людей, яка існує в поліетнічному суспільстві, їй властиве уявлення про спільне походження і вона в порівнянні з місцевим аборигенним етносом становить меншу кількість.

ЕТНІЧНІСТЬ - термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов’язані з їхнім етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі,

поведінці й в цілому у ментальності, підтверджуючи це походження й вирізняючи їх з поміж інших. Етнологи та етносоціологи активно послуговуються цим терміном з середини 1960-х рр., коли у країнах з поліетнічним складом населення зростає зацікавленість походженням, а відтак культурою, традиціями представників різних народів, які волею долі опинилися в рамках однієї держави. Значення етнічності для окремого народу чи його вихідців, які мешкають в іноетнічному оточенні, полягає у тому, що вона є джерелом їхньої ідентичності у різні періоди історичного розвитку поліетнічних країн й залежить від низки чинників, серед котрих вагому роль відіграють можливості задоволення потреб вихідців з інших народів у конкретному суспільстві.

ЕТНОДИСПЕРСНІ ГРУПИ - частини етнікосу, що проживають відокремлено від його основного масиву і знаходяться у розсіяному стані. Втім, не дивлячись на те, що ядра етнодисперсних груп знаходяться в інших соціальних організаціях, це не позбавляє дані групи певних соціальних параметрів. Власне, в реальній дійсності етнікос взагалі не існує поза соціальними інститутами, роль яких, як правило, виконують різні соціальні спільноти. За умови утворення етнікосом етнодисперсної групи таку функцію здатні брати на себе сім'я, громада і т.ін. Тому, коли мова заходить про частини етнікосів, що відокремлені від їхнього основного ядра, уявляється доцільним розглядати їх як етносоціальні групи, які у деяких випадках навіть можуть мати інші етносоціальні параметри ніж основний етнічний масив держави. Частіше за все етнодисперсні групи залучаються до системи соціально-економічних зв'язків, властивих тому соціальному організмові, у межах якого вони знаходяться. Саме з таких причин різні частини одного й того ж етнікосу можуть мати далеко не однакові економічні параметри і більш того, належати до різних соціально-економічних формацій.

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ – це спільноти, які проживали протягом століть у відриві від основного масиву свого етносу в умовах іншонаціонального, тобто українського середовища й активно взаємодіяли з українцями. Їхнє виникнення пов'язано зі зміною кордонів, міграційними процесами, зокрема еміграцією або депортацією.

ЕТНОПОЛІТИКА — загальний комплекс засобів політичної діяльності в галузі етнонаціонального розвитку та міжетнічних відносин - діяльності як з боку держави та її інститутів, так й інших суспільних (неофіційних) структур (політичних партій, етнічних організацій і т.д.). Етнополітика — це процес формування та регулювання міжетнічних відносин разом з тими факторами, що зумовлюють саме розвиток етнічних структур та інститутів. Зміст етнополітики не обмежується діяльністю держави та її інститутів. Адже участь етноспільностей у політиці в якості як її об'єкту, так і суб'єкту зумовлює два відповідних напрями даного взаємозв'язку: якщо в першому випадку суб'єктом політики виступають етнічні спільноти, а об'єктом - офіційні політичні інститути, то у другому - суб'єктом виступають-офіційні політичні інститути, а об'єктом - етнічні спільноти. Таким чином, етнополітика постає як подвійно зумовлена. Відтак у будь-якій етнополітиці можна виділити як мінімум два аспекти: 1) політичне функціонування етнічних спільностей, тобто їхня політична організація і участь у політичному житті суспільства; 2) регулювання цього процесу з боку держави, офіційних і загальнонаціональних політичних інститутів.

ЕТНОС — це особливий вид спільності людей, яка утворилася історично й є особливою формою їхнього колективного існування. Ця спільнота формується й розвивається об'єктивним історичним шляхом, вона не залежить від волі окремих людей, які до неї входять, і здатна до стійкого багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Основні якісні характеристики етносу - мова, специфічні елементи

матеріальної та духовної культури (звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація. Головною умовою виникнення етносу є спільна територія та мова. Однак історії відомі непоодинокі випадки, коли етноси утворюються із різномовних груп населення (наприклад, у країнах Америки). Етнічна самосвідомість виступає важливим атрибутом етносу; реальним виявом останньої є використання загальної самоназви (етноніму), наприклад, український, російський, німецький, французький етноси.

У формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні зв'язки, що забезпечують тяглість етнічної інформації. Ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки. Етноси можуть існувати компактно і дисперсно, зберігаючи безпосередньо чи опосередковано інформаційні зв'язки, у межах однієї держави і у кількох державах (український, єврейський, литовський та багато ін.).

ЕТНОТИП — представник етнічної спільноти, який уособлює в собі суттєві, найбільш характерні (“нормальні”) риси одного або декількох етносів у їхньому зіставленні одного з іншим. Термін “етнотип” поширений серед науковців (етнологів, етносоціологів, етнопсихологів, етнолінгвістів, істориків, культурологів, політологів тощо), а також широко використовується на побутовому рівні. Вживається переважно у трьох значеннях: 1) індивідуальність, що наділена яскравими специфічними для певного етносу рисами-якостями (“гарячий грузин”, “педантичний німець”, “практичний американець”); 2) узагальнена різноманітність індивідуальних представників споріднених етносів до одного “середньонормального”, умовно взятого за взірець (“слов'янська красуня”, “дагестанський горець” тощо); 3) груповий представник споріднених та неспоріднених етносів у всій сукупності його соціальних та історичних особливостей буття (“європеєць”, “латиноамериканець”, “африканець”). В історичному контексті етнотип змінює свої характерні риси-якості. Це обумовлюється загалом як зовнішніми факторами буття етносу (природньо-географічними, економічними та іншими умовами його існування), так і внутрішньо-духовним життям.

ЕТНОЦИД — народонищення, процес, спрямований на винищення того чи іншого етносу (етносів). Етноцид може бути ініційований ідеологією та державною політикою (винищення євреїв, слов'ян нацистами), або ж, не будучи задекларованим офіційно, може лише спиратися на підтримку держави, основне населення якої і проводить нищення інших народів - шляхом витіснення автохтонного населення з місць його проживання, економічного і політичного утиску, поширення алкоголізму і венеричних захворювань серед народів, які перебувають на нижчому щаблі суспільного розвитку. Яскравим прикладом можуть служити резервації індіанців у США, політика Російської імперії стосовно народів Крайньої Півночі. Нацисти винищували народи неарійської раси в концентраційних таборах, політика радянського уряду має на своєму рахунку голодомор в Україні 1930-х рр. і оголошення цілих народів зрадниками з наступною депортацією в глухі незаселені місця. На окремий розгляд заслуговує культурний етноцид, тобто придушення етнічного розвитку, ліквідація еліти, утримування культури на глибоко провінційному рівні. Наслідки етноциду є дуже тяжкими і відчуються протягом десятиліть - як в генетичному (зменшення чисельності народів, нищення еліти), так і в етносоціальному сенсі (конфлікти між народами, які повертаються, і штучно змішаними етносами, що викликає спотворення соціальної структури, диспропорції в розподілі матеріальних благ тощо). Внаслідок політики етноциду царського уряду кількість народів Російської імперії протягом часу її існування зменшилась із 180 до 100. У наш час

етноцидом слід називати і таку державну політику, що просто ігнорує потреби народів, які внаслідок колоніальних завоювань поставлені на межу вимирання й не здатні належним чином відродитись, щоб забезпечити своє майбутнє, без економічної та іншої допомоги.

ІДЕОЛОГІЯ ЕТНІЧНА — сукупність теоретичних концепцій, доктрин, програм, платформ і т.ін., у яких під певним кутом зору подається історія етносу, тлумачаться особливості його характеру і свідомості, пропонується ставлення до інших етносів, обґрунтовуються завдання, найімовірніші і бажані шляхи та напрями розвитку етносу. Створює етнічну ідеологію найбільш свідомо і політично активна частка етносу - інтелігенція.

Найбільш виразних і загострених форм етнічна ідеологія набуває тоді, коли зростає напруженість у відносинах між декількома або принаймні (у межах однієї держави) між двома етносами, один з яких має експансіоністські наміри по відношенню до іншого. Коли ж міжетнічне напруження відсутнє, не виникає (або зникає) й етнічна ідеологія, тобто у самосвідомості етносу не домінують політичні аспекти. Етнічна ідеологія є одним із засобів приведення етносу у рухомий стан, і коли об'єктивний розвиток подій досягає апогею, достатньо появи індивідуального чи колективного дійового лідера, озброєного етнічною ідеологією, щоб почався широкомасштабний етнічний рух.

ІММІГРАЦІЯ — процес в'їзду громадян інших держав до країни їх наступного постійного або довготривалого проживання. Вибір переселенців обумовлюється здебільшого наявністю економічних і політичних можливостей: робочих місць, вільних або доступних земель, об'єктів освіти і професійної мобільності, сталих демократичних традицій і інститутів, яких бракує на батьківщині. Прибуття іммігрантів дозволяло і дозволяє країні-об'єкту переселення вирішувати проблеми освоєння територій, дефіциту певних професіональних категорій і робочої сили в цілому, зміцнювати інтелектуальний потенціал. Серед країн, населення яких впродовж віків складалось і складається нині переважно з іммігрантів та їх нащадків, - США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякі латиноамериканські країни. Протягом останніх десятиріч об'єктом інтенсивної імміграції стала Західна Європа та Ізраїль, а основним джерелом переселенського руху - східноєвропейські країни і країни колишнього Радянського Союзу. Допуск у країни-об'єкти імміграції регулюється спеціальним законодавством, в якому є відчутні відмінності. Найбільш поширеною умовою прийому іммігрантів є засвідчена відповідним державним відомством потреба у робочій силі у певних секторах економіки. У США за діючим з 1965 р. законом встановлюються щорічні квоти, а в її межах діють преференції, що надаються близьким родичам громадян США та спеціалістам високої кваліфікації. Поряд з “нормальною” імміграцією, відбувається нелегальна імміграція, (поширена у США, країнах Західної Європи), суб'єктами якої є найменш соціально захищені категорії населення. Законодавство України передбачає надання статусу іммігрантів у відповідності з щорічними квотами, принципами возз'єднання сімей і становищем у сфері зайнятості, загалом відповідаючи загальновізнаним міжнародним нормам, спираючись на досвід багатьох зарубіжних країн, що віддавна є “споживачами” іммігрантів.

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖЕТНІЧНА — процес зближення етносів-автохтонів та розташованих серед них різних за кількісним складом етнодисперсних груп, який підпорядкований створенню єдиної для усіх них поліетнічної держави-нації. Цей процес відрізняється від створення державних етнічних конгломератів тим, що в ньому відсутнє насильництво одного етносу над іншим (іншими). Міжетнічна інтеграція відбувається як органічне з'єднання етносів тому, що їй передують досить тривале за історичним часом та близькосусідське у географічному просторі співіснування етносів на засадах переважаючої етнічної взаємосимпатії або принаймні відсутності історично укоріненої,

перманентної міжетнічної ворожнечі. Поштовхом до активної міжетнічної інтеграції може бути виникнення спільної зовнішньої небезпеки, а також міркування про доцільність з'єднання зусиль для вирішення історично нагальних спільних внутрішніх проблем. Інтегруються не обов'язково генетичне близькі етноси. Так, сьогодні існують етноси, що генетичне не є близькими між собою, але інтегровані у такі достатньо стійкі державні утворення (Швейцарія або Бельгія). І навпаки, ідеї пангерманізму, панслов'янізму практичного втілення так і не набули.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ — світоглядний принцип міжнаціонального єднання, що стверджує рівність та суверенність усіх народів світу, потребує визнання та поважання самобутності соціально-історичних та культурних надбань кожного з них. Реалізація цього принципу передбачає створення світової співдружності націй на засадах взаємодопомоги та взаємосприяння всебічному прогресивному розвитку. Першим досвідом такого єднання народів була Ліга націй, що існувала у період між першою та другою світовими війнами. Після Другої світової війни ідеї світової співдружності націй продовжує розвивати та реалізовувати Організація Об'єднаних Націй. Значний наголос в її діяльності робиться на визнанні та відстоюванні прав людини. З розпадом у серпні 1991 р. СРСР почався новий етап співпраці народів світу.

ІСТОРІЯ ЕТНІЧНА — 1) реальний процес змін та подій, яких зазнав певний етнос від часів свого виникнення до сьогодення, у всій їх багатоманітності і повноті; 2) наука, що вивчає цей процес у сукупності його найбільш значних подій та зрушень, що збереглися у народній пам'яті, а також знайшли відображення у різних письмових джерелах. На відміну від історії нації, що невідривна від історії окремої держави, реальний процес етнічної історії охоплює не тільки ту частку етносу (доречі - не завжди більшу), яка проживає на автохтонній території, а й ту, яка утворює діаспору. Щоправда, перетворитися на діаспору може й таке автохтонне населення, яке нікуди не мігрувало з місць свого розселення (наприклад, українці російської частини Слобожанщини). Історія етносу не складається тільки із соціальних подій, вона у своїй самодії втілюється у пам'ятки матеріальної та духовної культурної творчості етносу.

Щодо етнічної історії як науки, то вона лише умовно може бути одношереговою із реальною етнічною історією, бо у дійсності є часткою останньої - як феномен самосвідомості етносу, як елемент його духовної культури. З іншого боку, як наука, етнічна історія не може обмежуватися суто дескриптивними функціями: вона здійснює вивчення та накопичення фактів, їх систематизацію та аналіз з метою так опанувати минуле, щоб сучасне стало зрозумілим етносу, а відтак шляхи його розвитку у майбутньому. Тому ця наука вивчає факти реальної етнічної історії у їх взаємозв'язку та спадкоємності, у їх каузальній обумовленості. А це, у свою чергу, змушує звертатись і до фактів історії сусідніх етносів та націй. Нарешті, сьогоденну етнічну історію ніяк не можна збагнути у всій її сутності, не враховуючи досить відчутних впливів на неї сучасного світового історичного процесу.

КАТЕГОРІЯ ЕТНІЧНА — цей термін у науковий обіг ввів відомий англійський етнолог Е.Сміт у своїй книзі “Етнічне відродження у сучасному світі”. За його визначенням, етнічною категорією визнаються окремі особи того чи іншого походження, яким властивий високий ступінь асиміляції і які окрім походження нічим іншим не пов'язані з відповідним етносом. Прикладом етнічної категорії можуть бути вихідці з України та їхні нащадки, які тривалий час проживали в умовах іноетнічного оточення та під його впливом, а також такі, які у процесі цілеспрямованої державної політики втрачали риси, що визначали їхню сутність як українців. Такий фактор мав місце у багатьох регіонах розселення представників українського етносу (Росія, США, Канада,

Аргентина, Німеччина). За певних умов може відбуватися процес відродження етнічної самосвідомості, у якому представники етнічної категорії активніше залучаються до збереження й розвою своєї етнічної самобутності в іноетнічному середовищі, перебираючи або ж відроджуючи все більше якостей (у побуті, культурі), через які вони зміцнюють свої зв'язки з ядром українського етносу і більшою мірою усвідомлюють себе українцями.

КОЛОНІЗАЦІЯ — заселення і господарське засвоєння окраїнних земель своєї країни, а також заснування поселень і утворення господарської системи за межами держави. У першому випадку говорять про внутрішню, а в другому - про зовнішню колонізацію.

В залежності від наявності місцевого населення і належності або неналежності території до держави колонізація проходить у формах мирного заселення або насильницького завоювання. Мирне засвоєння території здійснюється представниками одного або декількох етносів. Як правило, переселенці оселяються компактно, одноетнічними общинами – „колоніями”. Завдяки такій формі поселення мігрантам вдається довгий час зберігати культуру, мову, традиції та звичаї свого материнського етносу. Проте нові соціально-економічні, господарські, природні умови ведуть до певної трансформації культури. На зміни в культурі впливають також контакти з місцевим населенням й переселенцями іншого етнічного походження.

Колонізація чужих територій здійснювалась шляхом завоювання, жорстокими розправами завойовників над місцевим населенням. Такий тип колонізації означав повне або часткове руйнування суспільного ладу аборигенів. Здебільшого колонізатори ліквідовували центральну владу та її органи на місцях, а інші суспільні інститути пристосовували до своїх потреб. У цьому їм допомагала місцева верхівка підкореного народу, яка переходила на бік колонізаторів. Проте підкорення держави, суспільства, території, встановлення своїх порядків чужинцями ще не означає повної колонізації. Складнішим явищем є культурна, психологічна колонізація, тобто духовна колонізація людей.

КОЛОНІЗОВАНІ МЕНШИНИ – нащадки давнього населення завойованих і заселених колоністами територій.

КОРДОНИ ЕТНІЧНІ — умовні лінії або рубежі, що розділяють етнічні території, тобто території, компактно населені певними етносами або етнічними, а також етнографічними групами. Складаються протягом історичних періодів. Етнічний кордон виявляє крайню межу компактного розселення даної етнічної спільноти і, як правило, не є суцільною лінією. Конфігурація етнічного кордону звичайно буває складною, вона може описувати зигзаги та петлі і, нарешті, замикаючись, іноді всередині залишаються великі внутрішні простори, заселені іншими етнічними спільнотами.

На відміну від кордонів політичних і адміністративних, кордони етнічні одної етнічної спільноти можуть взаємоперехрещуватися з етнічними кордонами іншої етнічної спільноти. При визначенні кордонів етнічних береться до уваги низка ознак: мова, етноспецифічні риси матеріальної та духовної культури, етноніми та етнотопоніми, що переважають на даній території.

Кордони етнічні не є незмінними та статичними - вони змінюються у часі так само як і етнічні спільноти, які проживають у їхніх межах. Великі етнічні масиви розділяють

смуги перехідних зон - так звані етнічні пограниччя, що є територіями, заселені етнічно змішаним населенням, де міжетнічні контакти є найінтенсивнішими. Конфігурація та стабільність кордонів етнічних залежить від сили й стійкості етнічних процесів, притаманних даній етнічній спільноті (етноеволюційних або етнотрансформаційних процесів).

КУЛЬТУРА ЕТНІЧНА — певна організація духовної, соціальної та матеріальної життєдіяльності та світосприйняття. В її основу покладено звичаї, традиції, норми та цінності - інтуїтивні та раціональні, міфологічні та технологічні моделі виживання, притаманні саме цьому етносу.

КУЛЬТУРА МІЖЕТНІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ — система історично обумовлених розвитком суспільства норм і цінностей міжетнічного спілкування (як міжособового так і міжгрупового, на індивідуальному і на інституціональному рівнях). У відносинах між державами, а також у стосунках між представниками різних етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві культура міжетнічного спілкування служить важливим засобом контролю за саморегуляцією соціуму і гармонізацією суспільних відносин.

Культура міжетнічного спілкування є органічним проявом суспільної свідомості і духовної культури нації. Рівень її розвитку обумовлюється системою об'єктивних та суб'єктивних обставин: подоланням протиріч в економічній, політичній, духовній сферах, ступенем розвитку інститутів громадян, суспільства, його відкритості, демократизації, а з другого боку - рівнем виховання світоглядної, етичної культури, освіченості, духовності, етнічної толерантності учасників міжетнічного спілкування.

Історичні традиції філософського осмислення шляхів формування культури міжнаціонального спілкування завжди спиралися на ідеї загальнолюдської єдності - чи то перед лицем єдиного Бога, чи то єдиної людської субстанції. За своєю суттю, вони протистоять ідеям етнічної обмеженості, замкнутості, відчуженості. У період переходу від тоталітарного до демократичного суспільства формуванню культури міжетнічного спілкування притаманні певні суперечливі тенденції: зростання водночас відкритості суспільства і етнічної самосвідомості. У процесі повноцінного розкриття обох тенденцій, за умов державного і громадського піклування про загальнонаціональну злагоду, це протиріччя знімається, не набуваючи конфліктних форм.

МЕНШИНА ЕТНІЧНА — самосвідома своєї єдності спільність людей, для яких властиві спільне походження, спільні мовно-культурні риси, спільні психологічні орієнтації й котрі у кількісному плані поступаються домінуючій групі поліетнічного суспільства. За характером розселення етнічні меншини можуть бути компактними і дисперсними. Серед перших - індіанці, мексиканці, вихідці із Азії у США; в Україні - практично всі меншини, за винятком хіба що кримських татар й до певної міри угорців Закарпаття, розселені дисперсно.

За такими базовими показниками, як а) походження (шляхи формування); б) структурно-соціальне становище у суспільстві; в) політичні орієнтації виділяються п'ять типів етнічних меншин: 1) національні меншини, 2) регіональні меншини, 3) мігрантські меншини, 4) колонізовані меншини, 5) нові національні меншини. Подаємо найхарактерніші визначення названих типів меншин: 1. *Національні меншини* утворилися внаслідок виникнення націй-держав (національних держав), для яких важливою умовою є збіг державної самоорганізації й етнічної приналежності населення. "Острівки" з відмінною етнічною ідентичністю у рамках утворених національних держав й склали

національні меншини як різновид етнічної меншини. 2. *Регіональними меншинами* є групи населення, які з різних причин всупереч уніфікації та асиміляції зберегли етнічну ідентичність, або ж які етнічні і політичні рухи заново хочуть відкрити і оживити “призабуті” етнічні традиції й культуру, а також окремі образи минулого. До таких меншин, зокрема, належать баски й каталонці в Іспанії, валійці й шотландці у Великій Британії тощо. Власне, це ті меншини, які тримаються своєї ідентичності, що була їм властива до утворення національних держав. 3. Інший тип меншин - *мігрантський* - добре знайомий в українській науковій літературі, оскільки іммігранти, скажімо у США, Великобританії, Німеччині, Франції постійно перебувають у полі зору дослідників. З-поміж мігрантських етнічних меншин виділяються поселенські та заробітчанські. Перші утворюються із іммігрантів, які прибували чи то прибувають на постійне місце проживання. Хоча доречно відзначити, що іммігранти-заробітчани можуть бути тимчасовими й тривалими, а згодом осідати на постійне проживання. 4. *Колоніальні меншини* - це потомки давнього населення завойованих і заселених колоністами територій, які у процесі пограбування, знищення й витіснення були позбавлені їхньої успадкованої економічної основи життя й соціальна структура та культура котрих були вкрай знищені. Їх приклади легко віднайти у багатьох поліетнічних країнах світу: індіанці у Північній Америці, давні жителі Австралії, полінезійське населення Австралії, пігмеї та бушмени Африки. 5. Останній тип етнічних меншин — “*нові національні меншини*” є результатом утворення нових національних держав, причому на етапі становлення останніх йдеться, передовсім про “третій світ”, у якому національні держави виникли у результаті колоніального поділу територій та встановлення кордонів без врахування етнічної специфіки.

МЕНШИНА НАЦІОНАЛЬНА — як правило менша за чисельністю соціальна група, яка не займає панівне положення у певній державі. Члени такої групи - громадяни цієї держави - мають з етнічної, релігійної або мовної точок зору характеристики, які відрізняються від характеристик основної частини населення і виявляють, навіть посередньо, почуття солідарності з метою збереження своїх культури, традицій, релігії або мови.

У країнах з розвинутою демократичною системою суспільних відносин політика держави направлена на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного суспільного розвитку соціальним групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політичний, економічний, а також соціокультурний потенціал. Якщо держава через свою соціальну політику створює не тільки рівні, але й сприятливі умови для функціонування тих соціальних груп, що є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політичного, економічного, соціокультурного, а навіть фізичного або психічного розвитку, то такі соціальні групи мають юридичний статус меншин національних. Міжнародні правові документи до меншин національних відносять тільки громадян даної держави, виключаючи з їх числа робітників-мігрантів та біженців.

МІГРАНТСЬКІ МЕНШИНИ – меншини, які переважно тимчасово проживають на теренах тієї чи іншої держави (заробітчани).

МІГРАЦІЯ — переміщення, переселення людей, яке здебільшого веде до зміни місця проживання. Розрізняються на сталу, тимчасову, сезонну, маятникову. Відбувається як в межах однієї держави (переважно з села в місто, що і є однією з найважливіших рис процесу урбанізації), так і за межі країн. Остання - зовнішня включає еміграцію і імміграцію. Вона спричиняється різноманітними факторами, передовсім - відмінністю соціально-економічних і політичних умов життя в країнах-донорах і країнах-реципієнтах.

Це не виключає наявності особистих мотивів, приміром, прагнення до возз'єднання сім'ї. Зовнішні міграції регулюються як міжнародними (наприклад, Римським договором 1948 р.), так і двосторонніми угодами (наприклад, між США і Мексикою). Поняття міграції вживається також стосовно переміщення тварин, зокрема, птиць.

МОВА РІДНА — це та мова особи, якою вона може якнайповніше висловитися, найбільш повно, точно і глибоко передати свої думки, всебічно проявити себе в слові. Перший аспект цього явища, аспект об'єктивного виявлення мови. Другий – суб'єктивно-ціннісний. Він відображає ставлення особи до мов, якими вона володіє, передає мовну самовизначеність особистості.

Мову рідну інколи ототожнюють з материнською мовою, мовою колиски, першою мовою, етнічною мовою. Таке уявлення впливає з того, що поширеною моделлю мовного розвитку особи є засвоєння нею за допомогою матері мови свого народу, яка і стає для неї рідною. Проте нетипові для минулих часів варіанти формування мови дитини в умовах масових міграцій, високої територіальної і соціальної мобільності людей стають дедалі розповсюдженішими і потребують чіткого розрізнення рідної, першої, материнської, етнічної, функціонально першої мови. Перша мова особи не завжди збігається з мовою матері, мова матері не завжди збігається з її (матері) етнічністю. Крім того, за певних умов особа вимушена більшу частину часу говорити не рідною мовою і, таким чином, її рідна мова не збігається з функціонально першою мовою. Результатом цього є те, що у багатьох людей рідна мова і етнічність не збігаються. Так, в Україні, за переписом 2001 р., у 32% осіб етнічна належність і рідна мова відрізняються.

МОНОЕТИЧНІ КРАЇНИ – це країни з більш чи менш однорідним складом населення.

НАРОД — у широкому розумінні слова - все населення певної країни або держави. У вужчому смислі як про народ іноді говорять про окремий етнос. Нарешті у повсякденному вживанні цього терміна під ним розуміють людські маси, що соціально відокремлені від пануючих або керуючих верств та груп суспільства. До наукового обігу найдоцільніше запроваджувати термін “народ” у його першому, тобто широкому, значенні. Якщо з народом ототожнювати корінний етнос будь-якої країни або держави, то тоді представники всіх інших етносів (як поодинокі, так і такі, що живуть компактними групами) мають розглядатися як “не народ”, або ж про їх існування треба “забути” і розглядати їх як вже розчинених у корінному етносі. Обидва підходи, зрозуміло, неправомірні. До того ж народ тієї чи іншої країни не завжди складається тільки з одного корінного етносу. Не потребує спеціальних доказів й те, що термін “народ” в смислі керованої, залежної, підлеглої частки населення не може бути застосований ні у етнології, ні у етнографії.

Важливим є питання про назву народу. У Старому Світі ця назва часто походить від самоназви корінного етносу (Албанія, Білорусь, Данія, Угорщина, Україна, Фінляндія тощо), але не завжди. Так, не існує етнічних швейцарців, бельгійців та представників інших поліетнічних народів. Що ж до Нового Світу, то тут назви народів не мають ніяких етнічних коренів або джерел. Немає етнічних канадців, американців, панамців, болівійців, аргентинців та ін. В цілому слід визнати, що незалежно від того, як утворилась назва тієї чи іншої країни або держави, говорячи про її народ, завжди мають на увазі не моно-, а поліетнічні утворення. Отже абсолютно “чистих” в етнічному відношенні народів не існує. І ми обов'язково будемо мати на увазі поліетнічне утворення й тоді, коли будемо говорити, зокрема: “народ України” або “український народ”.

НАРОДИ КОРИННІ — народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації або в період встановлення існуючих державних кордонів. Суттєвою характеристикою народів корінних є також і те, що вони, незалежно від правового стану, зберігають деякі або всі свої соціальні, економічні, культурні і політичні інститути. Обов'язковою ознакою приналежності до народів корінних є самоусвідомлення самих народів як корінних на даній території.

НАСЕЛЕННЯ ПРИЙШЛЕ — як поняття не має чітко окресленого юридичного змісту і не фігурує в документах конституційного рівня, але вживається в науковій літературі, пресі і деяких нормативних актах для визначення категорії людей, відмінних від автохтонів чи корінного ядра населення тієї чи іншої країни, відрізняються від них здебільшого часом проживання і етнічним походженням. Пришле населення складається з іммігрантів, переселенців, подекуди біженців та їхніх найближчих нащадків, які з різних причин залишились в країні перебування для сталого проживання в ній. Деякі категорії пришлого населення знаходяться в процесі формування національних меншостей. На території України пришле населення з'являлось в різні часи, в наш час - переважно з країн СНД. Правовий статус його залежить від набуття прав громадянства. Існують також міжнародно-правові акти, що проголошують необхідність захисту вихідців з інших країн від дискримінації.

НАЦИЗМ (від назви гітлерівської націонал-соціалістської партії), німецький різновид фашизму. Як і фашистські рухи в ряді інших країн, нацизм з'явився на політичній арені в ролі "захисника" скривдженої нації. Остання після поразки у Першій світовій війні та внаслідок Листопадової революції 1918 р. виявилася ідейно розколотою. Значна частина німців пішла за соціал-демократами і комуністами. Нацизм прагнув консолідувати німецьку націю, висунувши гасло "націонал-соціалізму", яке, за словами соратника А.Гітлера - Г.Штрассера, покликане було "гармонійно" поєднати у собі два ідеали обох частин німецького народу - націоналізм і соціалізм. Зі свого боку, ідеолог Н.А.Розенберг уточнював, що було б у корені неправильним називати новий рух "національним соціалізмом" замість "націонал-соціалізму". При такому підході, писав він, можна легко стати на помилкову позицію, згідно з якою поняття "соціалізм" є для націонал-соціалістів "сутністю", а поняття "національний" лише прикметником, що пояснює головне слово. Насправді ж, твердив Розенберг, все саме навпаки. Слово "нація" і все, що їй конкретно служить, нацизм вважає головним, а не якусь "абстрактну ідею соціалізму".

НАЦІОЛОГІЯ – наука про нації та національні (міжнаціональні) відносини. Порівняно велике місце в націології посідає проблема націоналізму. У марксистській парадигмі (точніше, її радянській версії) еквівалентом націології була теорія нації та національних відносин.

НАЦІОНАЛІЗМ – світоглядний принцип, притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитись на націю. Для ХХ ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р., націоналізм, як один із способів розвитку світової співдружності народів, вступив у свій черговий етап.

Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава - не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у

свою чергу, - це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність “своєї” зростаючої етнонації), націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм.

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ - це стосунки людей в усіх сферах суспільного життя, котрі належать до різних етносів - націй, народностей, етнічних груп.

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ - групи громадян України неукраїнської національності та їхні нащадки, що традиційно проживають на її території, визнають Конституцію України та закони України, є меншими за чисельністю від загальної кількості громадян української національності у державі, які характеризуються своєю етнічною, культурною, мовною та релігійною самобутністю і готові її зберігати та розвивати.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ - Належність людини до тієї чи іншої етнічної спільноти - нації або народності; сукупність осіб однієї національної належності.

Кожна доросла людина відносить себе, як правило, до якоїсь однієї національності. У будь-який даний момент людство являє собою сукупність національностей. Усвідомлення належності до певної національності формується в процесі соціалізації особи ще в дитячому віці і протягом життя, як правило, не змінюється. Зміна національності найчастіше спостерігається у другого-третього покоління людей, що проживають в іншоетнічному оточенні і втратили зв'язок зі своїм етносом.

Усвідомлення своєї належності до певної національності - складне і глибоко інтимне почуття, яке включає в себе і гордість за свій народ, за його внесок у суспільний прогрес, в загальнолюдську культуру, і біль за його минулі і нинішні страждання, і бажання йому добробуту і щастя в майбутньому.

НАЦІЯ — це особливий стан і у той же час певний етап розвитку етносу, пов'язаний з творенням національно-державних символів та атрибутів, національно-державної самосвідомості, загальнонаціональних інтересів, національної ідеї і національної культури.

Первинною основою нації є етнос, під яким розуміється своєрідна людська спільність, що складалася історично, і котрий відзначається низкою єдиних соціально-культурних ознак: етнічною самосвідомістю, спільною самоназвою, мовою, схожими особливостями психічного складу, культури, побуту, єдиною формою соціально-територіальної організації.

НОВІ НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ – результат утворення нових держав переважно “третього світу”, кордони якого колонізатори поділили без врахування етнічної специфіки.

ОРГАНІЗАЦІЇ ЕТНІЧНІ — громадські об'єднання на основі певних етнічних ознак учасників, їхніх етноконсолідуючих завдань і цілей (політичних, культурних, релігійних, освітніх тощо). Відповідно організації етнічні за своєю культурою можуть набирати форми партії, духовного Ордену, національно-культурного товариства, етноконфесійної групи, освітянського осередку тощо.

У сучасних умовах етнополітичного і етнокультурного розвитку України найбільш виразної форми набула діяльність національно-культурних товариств, число яких на республіканському, регіональному рівні перевищує дві сотні. Сюди входять асоціації, культурні та історично-освітні центри, земляцтва, громади, клуби тощо. Їхня діяльність спрямована на захист національно-культурних інтересів громадян і етнічних спільнот України, гармонізацію міжетнічних відносин, відродження та розвиток національних культур, розширення культурних, духовних зв'язків з етнічним материком.

ПЕРЕМИЩЕНІ ОСОБИ — особи, які переміщені або переселені за розпорядженням властей. Причиною таких дій може бути небезпека з приводу будь-якого стихійного лиха (наприклад, землетрусу, повіня, аварій) або військових дій. Таке переміщення - одна з форм примусової міграції.

Вирізняються дві категорії переміщених осіб: 1) ті, які були вимушені залишити країни походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон, опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду; 2) особи, котрі, хоча й залишилися в кордонах своїх країн, але були вимушені покинути місця свого постійного мешкання, або припинити звичайну економічну діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою внаслідок насильства, збройного конфлікту або внутрішнього безладдя.

Виникнення терміна „переміщені особи” пов'язано з подіями Другої світової війни. З 1939 по 1944 рр., внаслідок дій фашистських властей, на території Німеччини опинилось близько 10 млн. чол., більшість з яких склали залучені до примусової праці або ж вислані з країн свого звичайного місця проживання за расовими, релігійними або політичними міркуваннями. Кількість вивезених з території колишнього Радянського Союзу становила 4 078 000 чол., 2,4 млн. з яких склали українці. Після закінчення війни їх долею опікувалася ООН та спеціально створені для цього організації. Більшість з цих людей внаслідок репатризації (в певній частині випадків примусової) була повернута до СРСР, а приблизно 200 тис. осіб, фактично змінивши свій статус на статус „біженців”, відмовились повертатись у Радянський Союз. Перші роки свого перебування на Заході вони провели в спеціально створених для них таборах. Протягом 1947-1951 рр. значна їх частина виїхала на нові постійні місця мешкання в США, Канаду, Австралію, Латинську Америку тощо.

У післявоєнний період поява найбільш масових категорій переміщених осіб на території України була пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС. Внаслідок радіоактивного забруднення території близько 200 тис. осіб були вимушені змінити місце свого постійного мешкання.

ПРЕСА ЕТНІЧНА — преса, що представляє інтереси етнічних інститутів та функціонує під їхньою егідою або від їхнього імені, тобто залежно від організації етнічних груп (спільнот). Широке розповсюдження преса етнічна отримала в демократично розвинутих поліетнічних країнах, де існування розвинутої в організаційному житті різних етнічних спільнот (організації, комітети, клуби, асоціації і т.п.) інфраструктури неодмінно пов'язано з виданням відповідними етнічними інститутами своїх газет та журналів. Преса етнічна, що виходить від імені цього інституту і призначена для членів своєї групи, має на меті також і репрезентацію інформації про життя групи (спільноти) для ширшого кола читачів, наприклад, для інших спільнот і всього населення загалом. Але, маючи порівняно обмежені матеріальні й професійні ресурси, преса етнічна, як правило, не виходить за межі вузького й “зацікавленого” кола

споживачів (до яких і належать переважно члени власної етнічної групи), має невеликий наклад і локальне поширення.

ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНА — протиріччя, що торкається сфери життєдіяльності етносуб'єкту. Його місця та ролі в системі суспільних зв'язків. Проблема етнічна також виявляється в етнічних відносинах, що усвідомлюються етносуб'єктом (індивідами, групами та ін.) як значима для нього невідповідність між існуючим і належним, між цілями, які він ставить, та виникаючою реальною ситуацією, що призводить до незадоволення його соціальних потреб. Щоб стати проблемою та або інша ситуація в життєдіяльності суб'єкта повинна усвідомитися як така, яка містить в собі суперечності, що зачіпає інтереси етносуб'єкта. Соціальна діагностика проблем етнічних, їхнє ранжування, виділення перспективних проблем та обґрунтування ресурсів їх вирішення складає важливу задачу науки з соціальної політики. Невирішеність або запізнення з вирішенням проблем етнічних може визивати соціальну та соціально-психологічну напругу в суспільстві або даному етносі і містить небезпеку соціальних вибухів.

ПСЕВДОМЕНШИНИ — несправжні, вигадані й тимчасові етноси, які виникають в період політичної кон'юнктури, не несуть національних ідей і зникають із зміною політичної ситуації, їхнє існування не підлягає ніякому науковому обґрунтуванню. Хоча в цілому і вітчизняні, і зарубіжні вчені виділяють у межах якогось одного народу кілька субетнолінгвістичних, етнографічних, регіональних груп. Але намагання деяких зовнішньополітичних сил виокремити з сукупності цілого народу ще кілька етносів, несе в собі прояви необґрунтованого штучного етнічного (національного) сепаратизму. В стимулюванні таких політичних спекуляцій зацікавлені певні політичні кола, які намагаються використати приналежність особи до конкретної етнічної спільноти у своїх цілях. В історичному минулому однією з таких невдалих спроб були дії українських поліщуків з Полісся 1931 р. виділити себе в окрему етнічну групу. Тепер в Україні, такі негативні політичні експерименти щодо виникнення псевдоменшин тривають. Прикладом можуть бути спроби створити такі псевдоменшини, як підкарпатські русини, новоросидесити та ін.

РЕГІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ – меншини, які здавна проживали на теренах іншої національної держави, але ніколи не мали своєї власної держави (наприклад: гагаузи, які живуть в Україні).

РЕЕМІГРАЦІЯ — процес повернення до країни походження чи колишнього проживання людей, які свого часу залишили її, емігрувавши до інших країн. З юридичної точки зору, реемігрантами можуть вважатися як ті, що, перебуваючи в інших країнах, не набули статусу особи громадянства, так і ті, хто внаслідок натуралізації стали громадянами “прибраної” держави, але забажали повернутися на батьківщину або в країну попереднього проживання. Мотивами рееміграції найчастіше виступають: незадоволення умовами в країні-реципієнті, труднощі соціально-економічної і культурної адаптації в новому середовищі, сімейні, родинні обставини. Рееміграція часом набуває характеру регулярного повернення на батьківщину внаслідок сезонної, трудової еміграції. В новітні часи рееміграція є досить поширеним явищем у житті населення таких країн, як Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина. В історії України рееміграція була особливо частою на західноукраїнських землях наприкінці XIX — в першій половині XX ст.

РУСИФІКАЦІЯ – офіційна політика, що проводилася офіційно-державним керівництвом СРСР стосовно неросійських народів. Заходам щодо русифікації українського народу офіційні ідеологічні структури постсталінської доби приділяли найпильнішу увагу.

Радянські ідеологи висунули ряд понять, що ставили за мету змістити акцент із національних особливостей народів на їхні спільні, радянські риси. Серед них найважливішими були чотири поняття: розквіт – тлумачився так, що за радянської влади всі народи досягли небувалого прогресу; зближення – відбувається між народами внаслідок утворення СРСР; наявність спільних політичних економічних і культурних установ; злиття радянських народів в один – відбувається з появою нового типу історичної спільноти – радянського народу.

За всіма цими поняттями проглядається неприхована русифікація. Пріоритетне становище відводилося російській мові, культурі. Партійні та державні заходи проводилися російською мовою. Цією ж мовою видавалася наукова, публіцистична і художня література, працювали школи, театри, музеї. Українська мова не існувала як державна. Приклад місцевій партійній бюрократії подав перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький, який виголошував свої промови російською мовою.

Склалася ситуація, за якої російський шовінізм і національний нігілізм ототожнювалися з “інтернаціоналізмом”, і таким чином, офіційно заохочувалось. У результаті, якщо в 1959 р. 93,5% українців за національністю назвали рідною мовою українську, то у 1979 р. цей показник зменшився до 89,1%. Тепер – до 88%.

САМОСВІДОМІСТЬ ЕТНІЧНА — розрізняється за своїми носіями як етнічна самосвідомість окремого представника етносу, тобто етнофора, і як етнічна самосвідомість етносу в цілому. Індивідуальна етнічна самосвідомість як духовне породження являє собою здатність ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись водночас від всіх інших етносів, усвідомлювати своє етнічне “я” як неповторне, унікальне явище. Етнічна самосвідомість вважається у сучасній етнології найвагомішою серед ознак етнічної належності (до яких належать також знання етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам’яток тощо). Етнічна самосвідомість може давати досить високий рівень (тверда. непохитна самоідентифікація людини зі своїм етносом); може бути перехідного типу невпевненість, коливання індивіда у питанні прихильності до свого етносу; звичайно у такому стані опиняються етномаргінали; нарешті вона може стати “нульовою” внаслідок повної асиміляції (за походженням індивід належить до певного етносу, але не вважає себе його представником). Етнічна самосвідомість може бути подвійною, або навіть потрійною (коли, скажімо, індивід походить від різноетнічного шлюбу, а живе, як і його батьки, у третьому етнічному середовищі).

Колективна самосвідомість етнічна, або сукупне “я” етносу, найадекватніше віддзеркалюється і найповніше охоплюється у своїх суттєвих рисах терміном “етнічна ментальність”, який, однак, не поглинає розмаїття проявів колективної самосвідомості етнічної.

ТОВАРИСТВА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ — громадські організації, що створюються і діють для задоволення культурних, соціальних потреб представників етнічних спільнот - як домінуючого у державі етносу, так і етнічних меншин. Створення і діяльність товариств (національно-культурних безпосередньо) пов’язані зі становленням громадянського суспільства, з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади.

В Україні, в умовах демократичних перетворень, в політичному і культурному житті республіки, з весни 1989 р. почали створюватися національно-культурні товариства. Діяльність такого роду товариств має історичні корені, спирається на традиції етнічно-культурного життя республіки у 20-30-х рр. ХХ ст. Нині національно-культурні товариства, число яких в Україні понад 200, об’єднують і компактно проживаючі етнічні

групи, і окремих громадян (характерно, що членство в товаристві не залежить від етнічної приналежності особи). Інтереси національно-культурних товариств у громадсько-політичній структурі українського суспільства представляє Рада національних товариств України, а також Дорадча рада голів громадських об'єднань національних меншин при Державному комітеті України у справах національностей та міграції.

Національно-культурні товариства ставлять собі за мету: сприяти відродженню самобутніх культур своїх етнічних груп в республіці, добиваються врахування своїх етнічних інтересів у державній політиці України, державних дотацій на розвиток етнічних культур. Відродження культури етнічних меншин включає розвиток літератури, мови, живого мовлення, освіти (шкільної і вищої), підготовку кадрів етнічної інтелігенції, розвиток мистецтва, книгодрукування, преси, теле-радіомовлення, релігії, повернення і відбудову культових споруд, відродження побутових традицій, звичаїв.

ТОТАЛІТАРИЗМ – політичний лад, при якому державна влада зосереджується в руках певної групи (найчастіше політичної партії), яка знищує демократичні свободи, повністю підпорядковує всі сфери життя своїм інтересам і утримує контроль над суспільством методами терору, політичного і духовного закабалення. В Україні в 1930 – 80-ті рр. відбулось утвердження комуністичної форми тоталітарної ідеології, монополізація нею права на істину.

УКРАЇНІЗАЦІЯ — комплекс заходів, здійснюваних на Україні у 20-30 рр. ХХ ст. у галузі національної політики, спрямований на залучення кадрів корінної національності до управління державою та участі в громадському житті; переважного використання української мови в сфері освіти, культури, науки, а також поширення меж її застосування. Ці дії відбувались в Україні в рамках загальної для СРСР політики коренізації. Ця політика була зумовлена наміром компартії досягти стабілізації становища в національних республіках політичним шляхом. Необхідною умовою для цього було врахування національних особливостей та інтересів неросійських народів. Перші кроки у цьому напрямі робились ще у роки громадянської війни, але офіційне проголошення цього курсу відбулося на XII з'їзді РКП (б) у квітні 1923 р. Для проведення “українізації” рішеннями ВУЦВК та РНК була створена відповідна ї законодавча база.

В процесі здійснення “українізації” можна виділити кілька етапів. У 1923-1925 рр. заходи відбувались досить повільно внаслідок здебільшого антиукраїнських настроїв у керівництві України. Ситуація зазнала змін після призначення на посаду Генерального секретаря КП(Б)У Л.Кагановича. Відкидаючи одіозність цієї постаті, слід відзначити, що саме за нього відбулися найвідчутніші зміни. Етап найбільшої активності у проведенні “українізації” - 1925-1929 рр., що завершився після повороту, що стався на рубежі 20-30-х рр. у внутрішній політиці країни. У наступні роки дії у рамках “українізації” тривали, але втратили динамізм. 1933 р. - після того, як найактивніші діячі були звинувачені у “національному ухилі”, - “українізація” припинилась зовсім. Згодом почався процес розгрому “українізації”.

Поруч з політикою “українізації” здійснювалась державна політика щодо представників інших етнічних груп, що мешкали на території України. Вона була покликана забезпечити їм сприятливі умови не тільки для культурної, а й для політичної активності. Одночасно у ці роки відбувся цілий ряд політичних процесів проти активних діячів українського руху, нищівного удару було завдано по українській інтелігенції.

ЦІННОСТІ ЕТНІЧНІ — різновидність форм соціальних цінностей, що утворюється культурою певного етносу і є продуктом його свідомості. Кожен етнос має

специфічний, властивий йому набір та ієрархію соціальних цінностей, що в цілому й надає останнім етнічні особливості. Ця система цінностей виступає найвищим (фундаментальним) рівнем соціальної регуляції. Саме в ній зафіксовані критерії соціально цінного, визнаного даним етнічним формуванням, на ґрунті котрих й розгортаються конкретніші і спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні соціальні інститути і власне цілеспрямовані індивідуальні чи колективні дії людей. Засвоєння критеріїв системи цінностей етнічних на рівні структури особистості складає основу формування етнічної свідомості людей. Виконуючи роль соціально-нормативного регулятора суспільного життя і поведінки людей, цінності етнічні забезпечують цілісність етнічного формування, оскільки власне в них втілена особлива значущість (за М.Вебером) певних матеріальних і духовних благ для існування та розвитку етнічної спільноти. Власне нормативна функція цінностей робить їх спеціальним предметом соціологічних досліджень в галузі вивчення культури, соціальних інститутів і особистості. Дослідження цінностей етнічних набувають особливої ваги в країнах, колишнього СРСР. Внаслідок досить тривалого існування народів республік СРСР на засадах “етнікосів” навколо більш впливового ядра російського етносу, цілеспрямованої політики русифікації (етноциду), що здійснювалась відверто (царатом) чи приховано під гаслами виховання „советского человека” або утворення єдиної соціальної спільноти “советский народ”, було фактично знівельовано не тільки самобутність цих народів, а й притаманні цим етнічним спільнотам природні нормативно-ціннісні системи.

ШОВІНІЗМ (від прізвища солдата французької армії Шовіна (Chowin) — фанатичного прихильника завойовницьких походів Наполеона Бонапарта), ідеологічна форма виправдання права панування одних етносів над іншими етнічними спільнотами і групами за допомогою антинаукових тверджень про винятковість і месіанське призначення окремих рас і народів, необхідність поширення “вищої” культури тощо. Шовінізм неодмінно з’являється тоді, коли в даній поліетнічній державі один із етносів досягає привілейованого становища й намагається будь-що зберегти та закріпити свої панівні позиції або коли має місце поневолення і гноблення великими і сильними націями менш розвинутих народів залежних країн.